

UOT 631:577.4:338.1

BİTKİÇİLİKDƏ DAVAMLI İSTEHSALI QIYMƏTLƏNDİRMƏK ÜÇÜN EKOLOJİ - İQTİSADİ MEYARIN ƏSASLANDIRILMASI

R.A.SALMANOVA

ADAU

Torpağın münbitliyinin kifayət qədər təmin edilməsi, eyni zamanda enerji sərfinin, həmçinin istehsal edilmiş məhsul vahidinə düşən texnogen resursların azalması şəraitində kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsul artımı və əkindən intensiv istifadənin yüksəldilməsi əsasında resursların mühafizəsi problemlərinin həllinin vacibliyi göstərilir.

Açar sözlər: Bitkiçilik, davamlı istehsal, texnogen resurslar, bioloji resurslar, resursqoruma, növbəli əkin, biolojişəmə üsulları.

Uzun illər ərzində bizim ölkədə kənd təsərrüfatı kimyəvi – texnogen intensivləşdirmə yolu ilə inkişaf etdirilir. Ancaq xərclənən sərmayə səviyyəsi təbii resursların və ilk növbədə torpağın münbitliyinin bərpa olunmasını təmin edə bilməmişdir. Bu isə aqrar istehsalı yüksək resurs sərfiyyətli, istənilən səmərəliliyi təmin edə bilməyən və ekoloji cəhətdən qeyri sabit vəziyyətə gətirib çıxarmışdır [1,2].

Əgər istehsal səmərəliliyinin kompleks meyarı olaraq məhsulun fitokütləsində olan mübadilə qabiliyyətli enerji hesab edilərsə isti iqlim zonasında olmağımıza baxmayaraq bu göstəriciyə görə qərb dövlətlərindən geri qaldığımızı görmək olar. Fransa və ABŞ –da məhsulun fitokütləsində mübadilə qabiliyyətli enerji hektarda 47,17.....57,97 Qeqa Coul hüdudundadır. Bizdə isə bu göstərici 4-5 dəfə azdır. Bu baxımdan torpaq münbitliyinin kifayət səviyyədə bərpası, eyni zamanda istehsal olunan məhsul vahidinə enerji və həmçinin texnogen resursların sərfinin azaldılması şəraitində əkinlərin istifadə intensivliyinin və kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığının artırılmasına əsaslanmaqla resursqoruyucu problemin həllinə kəskin ehtiyac yaranmışdır.

Hazırda dünya miqyasında konkret şəraitdə tətbiq baxımından ayrı-ayrı resursqoruyucu üsullar yaxşı öyrənilmiş, nisbətən böyük elmi və istehsalat təcrübəsi toplanmışdır. Bunu ilk növbədə istehsalatın daha çox istiqamət götürdüyü texnogen resurslardan istifadənin təkmilləşdirilməsi və yaxud bioloji faktorların geniş miqyaslı tətbiqi kimi prioritetlərdən asılı sahələrə aid etmək olar. Birinci istiqamət torpağın resursqoruyucu işlənmə üsullarının, gübrələrdən və bitkilərin mühafizə sistemlərinin enerji sərfinin azaldılmasının və nəhayət daha qənaətcil texnikanın yaradılmasının axtarışlarını tələb edir. Kənd təsərrüfatı istehsalında resursqorumanın ikinci istiqaməti əkinçilikdə biolojişəmə üsullarının geniş tətbiqini mühüm sayır. İlk axtarış xarakterli tədqiqatlar nəticəsində qeyd olunan ikinci istiqamət daxilində aşağıdakı cəhətlərə daha çox diqqət verilməsi müəyyənləşdirilmişdir:

- növbəli əkin və becərilən ayrı-ayrı bitkilərin adaptivlik və mühit formalaşdırma rolundan maksimum şəkildə istifadə etmək;
- paxlalı bitkilərin yetişdirilməsi yolu ilə bioloji azot istehsal etmək;
- növbəli əkində çoxillik otları artırmaq;
- yaşıllıq gübrə üçün siderat bitkilər yetişdirmək;
- torpağın münbitliyini artırmaq üçün bitkiçilik və heyvandarlıq tullantılarından istifadə etmək;
- aralıq bitki yetişdirmək yolu ilə "torpaq-bitki" sistemində maddə və enerji dövretməsi arasındakı fasiləlilik dərəcəsini azaltmaq.

Qeyd etmək lazımdır ki, göstərilən məsələlər və ümumilikdə texniki, həmçinin bioloji resurslardan resurs qorumada kompleks istifadə kifayət qədər öyrənilməmişdir. Bunları nəzərə alaraq biz öz tədqiqatlarımızda həmən krite-riyaların növbəli əkin tipi nəzərə alınmaqla əkin sahələrinin differensiallaşmış prinsipi ilə əlaqəli şəkildə öyrənilməsinə çalışmışıq. Bu istiqamətdə aparılan tədqiqatlar hər hansı bitkinin yetişdirilmə səmərəliliyinə və torpağın münbitliyinə bundan əvvəl əkilən bitki tipinin, növbəli əkində istifadə olunan bütün bitkilərin bioloji xüsusiyyətlərinin təsirini əsaslandırmağa imkan verir. Belə olduqda bu və ya digər gübrələr sisteminin istifadə olunma səmərəliliyi daha obyektiv qiymətləndirilir, mineral və üzvi gübrələrin təsirini nəzərə almaq mümkün olur, onların becərilən bitkiyə və torpağın münbitliyinə təsiri müəyyənləşir. Ekoloji və iqtisadi nöqteyi nəzərdən intensiv tipli kənd təsərrüfatı bitkisinin yetişdirilməsində bioloji üsul variantlarından istifadə edilməsini optimallaşdırmaq mümkün olur.

Hazırda tədqiqatlar konkret təbii-iqlim və istehsalat şəraitində bitkiçilikdə resursqoruyucu effekt təmin edən ən əhəmiyyətli faktor və şərtlərin eksperimental olaraq əsaslandırılması istiqamətində davam etdirilir.

Respublikamızın qərb bölgələri üzrə toplanmış məlumatların təhlili göstərir ki, Bu ərazidə bitkiçilikdə vahid əkin sahəsindən toplanan məhsulun fitoküt-

ləsində mübadilə qabiliyyətli enerji çıxım potensialı olduqca böyükdür. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, əldə edilmiş məlumatlar arasında mübadilə qabiliyyətli enerji göstəriciləri payızlıq buğdada, erkən kartofda böyük diapazonda dəyişən qiymətlərlə müşayiət olunur.

Bunu həmən bitkilərin mübadilə qabiliyyətli enerji çıxımı ilə məhsuldarlıqları arasındakı korrelyativ asılılığın olması da sübut edir.

Alınmış nəticələr göstərir ki, bitkiçilikdə və davamlı kənd təsərrüfatı istehsalında resursqorumanın ekoloji – iqtisadi səmərəliliyini təmin edən ən

əhəmiyyətli amil əkin sahəsinin istifadə intensivliyi səviyyəsidir. Məhz bu amil əsas növbəli əkin bitkilərinin becərilməsində texnogen resursların sərfi, onların məhsuldarlığı və ümumi əkin sahəsinin strukturu ilə müəyyən edilir.

Hesab etmək olar ki, bitkiçilikdə resursqorumanın ekoloji – iqtisadi səmərəliliyinə daha obyektiv əks etdirən kompleks meyar olaraq bir hektar növbəli əkin sahəsinə düşən texnogen resurslara düşən sərfiyyatın (man/ha) kənd təsərrüfatı məhsulu ilə əldə edilən mübadilə qabiliyyətli enerjiyə (Q Coul/ ha) nisbətini götürmək olar.

ƏDƏBİYYAT

1. Соломенцев Ю. М. Экологические основы природопользования.-М.: Высшая школа, 2002.-253с.
2. Трушина Т.П. Экологические основы природопользования.-Ростов на Дону: Феникс, 2009.-407с.

Обоснование эколого - экономического критерия для оценки устойчивого производства в растениеводстве

Р.А. Салманова

Указывается на необходимость решения проблемы ресурсосбережения, основанной на повышении интенсивности использования пашни и росте урожайности сельскохозяйственных культур при достаточном уровне воспроизводства почвенного плодородия и одновременном снижении затрат энергии, а также техногенных ресурсов на единицу производимой продукции.

Ключевые слова: растениеводство, устойчивое производство, техногенные ресурсы, биологические ресурсы, ресурсосбережение, севооборот, приемы биологизации.

Ecological-economical basis for successive production in plant- graving

R.A.Salmanova

The article covers the importance of the solution of resource reserving problem based on the increased intensifying of tillage usog and the qualified productivity of agricultural cultivation in the process of manufacturing of cornfield fertility and at the same time the reducing of energy lost and technological resources of produced products.

Key words: plant- qravin, successive production, technological resources, biological resources, resource saving, alternate saving, biologyficate methods.